

OBLIKE Z DELEŽNIKOM NA N/T IN S SE V TEKSTIH 18. (IN 19.) STOLETJA

V slovenski pisani besedi 18. (in deloma 19.) stoletja se rabita, kot v drugih slovanskih jezikih, dve obliki za izražanje pasiva: ena z deležnikom na *n/t* in pomožnikom, druga s partikulo *se*. V distribuciji teh oblik (ki pa so večpomenske, saj izražajo npr. tudi stanje) je opaziti delno razliko med slovenskim severovzhodnim in osrednjim knjižnim izročilom.

In the Slovene written word of the 18th (and partly also of the 19th) century there exist — just as in other Slavonic languages — two forms for the expression of the passive voice: one by means of the participle in *n/t* and the auxilliary verb, and the other by means of the particle *se*. In the distribution of these forms (which have a multiple meaning, expressing e.g. also a state) there are partial differences between the Slovene north-eastern and the central tradition.

Glagolski način je v slovenskih slovnica^h od začetka do naše sodobnosti prikazovan zelo različno. V bistvu gre za dve pojmovanji: vsi starejši slovenski slovničarji od Bohoriča do Metelka in Dajnka so poznali samo tvornik in trpnik; znano je bilo, da slovenski jezik nima oblike za srednjik ali »medij« (M. Pohlín). Sredi 19. stol. pa so slovničarji pod vplivom zgodovinskih raziskav v glagolski način vključili še srednjik.

To spremembo v definiciji glagolskega načina je pravzaprav povzročilo »odkritje« povratnih glagolov oziroma glagolov s *se*, ki kažejo določene pomenske zakonitosti: so namreč prehodni in neprehodni, rabijo se osebno ali brezosebno. Prvi slovničar, ki je podrobneje proučil te glagole, je bil Dobrovský.¹ Ugotovil je, da so oblikovno in pomensko neenotni, saj lahko izražajo tvornost in trpnost. Po njihovih značilnostih jih je razdelil v več skupin (reflexiva: *bati se*; glagoli, ki v nemščini niso reflexiva: *smejati se*, *daniti se*; glagoli s predponami *na-*, *do-*, *raz-*, *v-*: *najesti se*, *naspati se*; Dajnko navaja glagole z vsemi naštetimi predponami: *dovem se*, *razpočim se*, *odušim se*; tranzitive v reflektivni podobi: *biti / briti se*, *biti / biti se*; recipročne ali obojestranske reflexive: *biti se / biti*, *tepsti se / tepsti*, *ljubiti se / ljubiti*;

¹ J. Dobrovský, Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, Prag 1819.

tranzitivne s *si* namesto *se*: *oupati si, prizadevati si, leči si*). Prav taka delitev, prilagojena slovenskemu gradivu, se pojavlja v Dajnkovi in Murkovi slovnici, nato pa je ta, bolj ali manj skrčena shema prešla v vse slovenske slovnice 19. in 20. stoletja. Neenotnost prikazovanja teh glagolov, s tem v zvezi tudi neenotno pojmovanje glagolskega načina, dokazuje, da so glede rabe, oblike in pomena teh glagolov obstajale nejasnosti, na katere je v svoji razpravi opozarjal Tomšič.²

To »posebno« obravnavanje glagolov s *se* je privedlo do nove definicije glagolskega načina, ki se oblikuje že v Murkovi slovnici,³ v prvi izdaji Janežičeve Slovenske slovnice (Celovec 1854) pa so pod terminom »doba« že prikazani trije načini glagolskega dejanja: djavna doba — *Brat piše*; trpivna doba — *Sovražnik je premagan. Hudobni otroci se kaznujejo*; bivna doba — *Spomladi se vse veseli. Drevje zeleni in cveti* (str. 60). Značilno je, da sta trpnik in srednjik nadalje skoraj v vsaki slovnici prikazana drugače, spreminja pa se tudi terminologija (doba, oblika, način). V predružačeni obliki je ob koncu stoletja prikazan glagolski način v Šumanovi slovnici,⁴ ki tudi priznava tri možne načine izražanja »glede predmetovega položaja«: tvorni — *bijem, živim, grmi*; srednji — *bojim se, čudim se, sedem si*; trpni — *bit sem, se čuje, omedlim*. Tvornik je očitno »nesporen«, srednjik in trpnik pa tudi nadalje v Breznikovih slovnicaх nista enako prikazana. V 1. izdaji (1916) B. posebej obravnava samo *Trpni način*, ki ga izražata trpno pretekli deležnik s pomožnimi glagoli in tvorni glagoli s *se*, kot: *govori se; piše se; kar se rodi, smrti zori; s časom se vse pozabi*, itd., seveda z normativnimi omejitvami (str. 151). V četrti izdaji (1934) pa navaja tri načine: tvornik — *hvalim*, trpnik — *pohvaljen sem* in nekatere možnosti tvornika s *se*, srednjik — *hvalim se, univam se* (str. 107). Tak pogled na glagolski način je značilen tudi za povojne izdaje Slovenske slovnice več avtorjev,⁵ vendar sta v njih srednjik, tipičen le za prigodno povratne glagole (*sin se je pohvalil*), trpnik na *n/t* ter tvornik s *se* po novejših dognanjih jasneje razmejena in pomensko n drobneje opisana (str. 251—257). Ta formalistični vidik obravnavanja glagolskega načina pa je odklonil Toporišič.⁶ Iz obravnave glagolskega

² F. Tomšič, Refleksivni glagoli v slovenščini, SJ II, 1959.

³ A. J. Murko, Theoretisch-practische Grammatik der slowenischen Sprache, Grätz 1852, 2. izd. 1845.

⁴ J. Šuman, Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni, Lj. 1881.

⁵ Bajec, Rupel, Kolarič, Slovenska slovnica, 1947, 1956, 1964, 1968.

⁶ J. Toporišič, Probleme der slowenischen Schriftsprache, Scandoslavica 6, 1960.

načina je izločil srednjik, t. i. povratne glagole pa z ozirom na njihovo pomensko funkcijo in oblikovne značilnosti razdelil pod naslovom Glagoli *s se* v štiri skupine: smeje se oz. joka se⁷joka (*se* nič ne pomeni), ubije se (*se* = sebe), ubije se (= procesualnost, ne dejanje), govori se (splošni vršilec dejanja), knjiga se tiska (trpnik).⁷

Osnovni »izbor« oblik z del. na *n/t* oz. *s se* je jasno razviden iz primerjave Küzmičevega in Japljevega prevoda Novega testameta, vse nadaljnje pismenstvo pa se v bistvu ozira na njuno rabo. Razlika v rabi teh oblik pri enem in drugem je utemeljena v vidsko-časovnem sistemu, ki pri Küzmiču kaže arhaičnejše poteze. Vsako tvorbo dovršeno dejanje, tako tudi trpnik prihodnjega časa, izraža Küzmič z dovršnim sedanjikom. V tem pogledu se delno ujema s starejšim tekstom Petretiča, pogosto pa je ta značilnost izpričana tudi pri Dajniku, ki pa se je delno že oziral na osrednji knjižni jezik. Japelj in drugi osrednji zastopniki pa v teh primerih izražajo tako trpnost kot stanje v prihodnosti z obliko bom + *n/t*, seveda pri obeh glagolskih vidih.

Petretics:⁸ ki búde varuval *te/ze okerzti*, zveličen búde:: a kí pák nebude veruval, hocéize zkariti (str. 80).

Küzmičs:⁹ Kí bode varvao ino *sze oksszti*, zvelicsa *sze*; kí pa ne bode vervao, *szkvarí sze* (str. 99).

Japelj: Katéri bó verval, inu bó *kârshen*, tá bó *ispelizhan*: Katéri pak ne bó veroval, *tá bó pogublén* (str. 242).

Küzmičs: Znáte, ká po dvóma dnévoma vúzem bode, i Szin eslovecsi *sze tá dá* naj *sze razzpé* (str. 55).

Japelj: Vy vejíte, de bó zhes dva dny Velikanózh, inu Syn tiga *zhloveka bó isdán*, de bó *krishan* (str. 126).

Dajniko: Znáte, da krez dva dneva pride Vyzem ino *se* človečji Sin *predá*, naj *bode kríxan* (str. 81).

Küzmičs: Ovo gori idemo v Jerusálem, i *szpunio sze* vsza, stera szo pizana po prorokáj od Sziná eslovecsega: Ár *sze dá* poganom, i *ospota sze*, i *oszmejé sze*, i *oplúne sze*. I geto ga zbicsújo, vmorijo ga; ali na trétji dén gori sztáne (str. 147).

Japelj: Pole, my gori gremo v' Jerusalem, inu *vje bó dopólnjenu*, kar je od Sinú tiga *zhloveka* pišsanu fкуси Preroke. Sakaj on *bó isdán* nevěrníkam, inu *bó saframován*, inu krivu *obdoljhen*, *gajshlan*, inu *sapluván*.

Inu po tem, kadar ga bôdo gajshlali, ga bôdo vmorili, inu on bo na trétji dan supet gori vftal (str. 362).

Iz navedenega primera je lepo razvidno tvorbo in trpno izražanje v prihodnosti, brezosebna in osebna raba trpnika v obeh področjih.

⁷ J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, Maribor, 1967.

⁸ P. Petretics, Szveti Evangeliomi, Vu N. Gradeze, 1651.

⁹ S. Küzmičs, Nuovi Zakon, Halle 1771, 3. izd. v Kőszegi 1848.

P e t r e t i c s: Vzemete Izvétoga Dúha: katerem odpúztíte gréhe, *odpúzscaju* /ze nyim: i katerem je zader'zíte, zader'iani jeízu (71).

K ü z m i e s: Vzemte Duhá szvétoga. Sterikoli grehe odpúsztíte, *odpúsztijó* sze nyim, sterikoli je za zadr'zíte, *zadr'zijo sze* (str. 210).

J a p e l j: Vsámíte Svétiga Duhá. Katerim bóte vy gréhe odpuítili, tém fo odpuíheni: Inu katerim jih bóte sodèrshali, tém fo *sadèrshani* (str. 520).

Zanimivo je dejstvo, da pri Küzmiču najdemo v prihodnosti oblike na *n/t* samo pri nedovršnih glagolih; seveda pa izražajo predvsem stanje, saj se v takih zvezah pojavljajo celo še sklonljivi deležniki in glagolniki ter seveda pridevniki trpniškega izvora (v določni obliki).

K ü z m i e s: I pred poglavnike esce i krále *pelani bodete* za mojo volo na szvedósztvo nyim ino poganom (str. 18).

J a p e l j: Inu vy bóte h' deshèlskim oblaftnikam, inu h'Krajlam *pelani* sa volo mene h' prizhuvanju njim, inu nevernikam (str. 41).

K ü z m i e s: Líki je píszano vu právdi Goszpodnoj, *ká vszáki szamec* ki odpré utobo, szvéti Goszpodna *bode zváni* (str. 105).

J a p e l j: De vřakiteri otrok mofhkíga ípola, kateri nar pèrvizh maternu truplu odpré, *ima Goípódu ívet imenuván biti* (str. 257).

K ü z m i e s: Ár z sterov mèrov bodte merili, z tisztoz *bode* vám nazáj *merjeno* (str. 116).

J a p e l j: Sakaj s'kaj sa eno mero bóte vy merili, s' tako *je vam bó* nasaj *merílu* (str. 285 — bóde merjeno: je bó merílu —).

K ü z m i e s: Ár z rěcsi tvoíi *sze szpravicsas*, i z rěcsi tvoíi *bodes* szodjen (str. 25).

J a p e l j: Sakaj is tvojih beísedy *bósh* ti *opravizhen*, inu i tvojih beíedy *bósh* ti *obfojen* (str. 54).

V preteklosti je izpričana pri nedovršnih glagolih ista zakonitost. Kadar oblika na *n/t* izraža trpnost, je torej za oba pisca značilna opisna oblika:

K ü z m i e s: I gda *bí to'zen bio* od vládikov popovszki i sztarisi, nikaj je nej odgóvoro (str. 57).

J a p e l j: Inu kadar *je bil tóshen* od Vikílih tih farjqv, inu tih Starífhíh ny níz odgóvoril (str. 137).

K ü z m i e s: I pelan je v Dúhi vu púscsávo, gde je stírideszét dni *szkü-savani bio* od vrága (str. 109).

J a p e l j: Inu *je bil* od Duha v' puíhavo *pelán*. Tam je bil fhtyrideíset dny, inu *je bil íhkufshan* od Hudizha (str. 266).

Najdejo se tu in tam pri Küzmiču tudi primeri, kjer je oblika na *n/t* izražena opisno tudi pri dovršnikih (kadar iz konteksta ni razvidno, da gre za dogajanje v preteklosti, ali kadar je trpnost v preteklosti posebej poudarjena).

¹⁰ J. Japelj, B. Kumerdey, Svetu Pismu Noviga Testamenta, Labaci 1784.

Küzmics: *Bio* pa Ivan *odeti* z szrztmi kumile; z *kõze* pojász je noso okoli ledevjá (str. 62).

Japelj: *Je bil* pak Joannes *oblezhen* s' kamelnimi dlakami, inu je imel en nfenat país okuli ívojih ledji (str. 149).

Küzmics: Vidócsi pa to lüdsztvo, szmilúvao sze je nad nyim; *Ár szo* *razpüszcseni i razegnani* bili, liki ovcsé, stere némajo pasztéra (str. 17).

Japelj: Kader je pak on tē mnóshize vidil, ío íe njemu v' ferze vfmilile: *ker ío bilē raskroplene, inu sapufhene*, kakòr ovze, katere paftirja nimajo (str. 59).

Sicer pa je med piscema (in tudi preostalimi pisci) pri izražanju preteklosti s trpnikom pri dovršnih glagolih spet izpričana zanimiva razlika. Pri Japlju je običajna oblika *sem bil* + *n/t*, pri Küzmiču se v večini primerov pojavlja sam deležnik na *n/t*, (brez pomožnika). Ker uporablja Küzmič za izražanje preddobnosti in istodobnosti še prave deležnike (tvorni na *-č* in tvorni na *-ši/vši*), ohranja pri njem oblika na *n/t* še prvotno časovno in *trpno-rezultatívno* pomensko vrednost in tako ni potreben poseben jezikovni znak za izražanje preteklosti.

Küzmics: I *prineszena* je gláva nyegova vu szkledi, i *dána* je toj devojki, i neszla jo je materi szvojej (str. 27).

Japelj: Inu njegóva glava je *bila pèrnejsena* v' fkleđi, inu deklizhu dana, inu ona je njó ívoji materi perneila (str. 65).

Küzmics: I *razpéta íta* 'z nyim dvá razbojnika (str. 59).

Japelj: Takrat *íta bilá* s' njim *krishana* dva rásbojnika (str. 141).

Küzmics: I pocsino je vóter i *ocsinyena* je tihota velika (str. 70).

Japelj: Inu vejter je nehal, inu ena velika tihota je *postala* (str. 168).

Küzmics: I jeli szo vszi i *naszicseni szo*; i nábrali szo, ka je gori osztanalo (str. 31).

Küzmics: Gda je záto Goszpòd eta vò povedao, gori je *vzétí* vu Nébo i szeo je na desznico bozo (str. 99).

Petretics: Jeíus pák potle kak je nym govoril, *be vzét* gore na nebo i ízedí na deíznicu Bószju (str. 81).

Japelj: Inu Goípod Ješus, po tēm, kadar je bil s' njimi isgovóril, *je bil* gori *všet v* Nebú, inu íedy na deínizi Boshji (str. 245).

Dajnkó: Ino kda jim je Goípod Jezus to povedal, *se je v* nebo *vzél*, ino sedí na Božji desníci (str. 115).

Izrazito časovno deležniško funkcijo zasledimo v primerih, ki so pri Japlju že izraženi z drugačnimi sintaktičnimi sredstvi — predvsem s časovnimi odvisniki.

Küzmics: I *okrszczen* Jezus precsi je gori sao iz vodé (str. 5).

Japelj: Inu kadar je Ješus *kârshen bil*, je on sdajzi íhal is vode (str. 10).

Küzmics: On pa *razdreszéljeni* nad tów recsjov odisao je *'zaloszten* (str. 85).

Japelj: On je pak zhes tó beisédo *shaloftèn postal*, inu je *shaloftèn prozh fhâl* (str. 205).

Te vrste trpni deležnik oziroma pridevnik izraža tudi trpno predobnost v prihodnosti:

Küzmiés: I *vmorjeni* na trétji dén gori sztáne (str. 81).

Japelj: Inu *kadar bó vmorjen*, bó na trétji dan gori vftal (str. 179).

Küzmiés: Terszt *nalomleno ne potere*, i predívo kadéese ne vgaszí, dokecs vó ne zpela szódbó na obládanye (str. 22).

Japelj: *En jtèrti tètjt ne bo slomil*, inu enu perdivu, kateru tèli, ne bó on vgaíl, dokler on fodbo isvèrshe h' premaganju (str. 51).

Tudi pri Japlju se še najdejo ostanki te pomenske in sintaktične funkcije oblik na *n/t*, seveda pa so običajni pri kajkavskem piscu Petretiču.

Petretics: *Béjse* pak dolāa *nefsivena*, od zgora *zetkana* povfzud (str. 60).

Küzmiés: *Bíla je pa szüknya nyegova ne'ziovana*, od vrhka *szetkana* czeló (str. 208).

Japelj: Suknja pak je bilá bres íhivá, od vèrhá *dolí s-tkana* fkus inu íkus (str. 514).

Küzmiés: Bila je pa tam edna poszóda polo'zena *puna* z jesziom (str. 208).

Petretics: Beise pák pofzuda poloicna *ocztom puna* (str. 65).

Japelj: Ena poísóda tédaj je ítala *pólna* jeísiha (str. 515).

Küzmiés: Odíszla szta pa, i *najsla szta* to 'zrbe *privézano* pri dveraj vinej na dvojnoj pôti, i odvézala szta je (str. 85).

Japelj: Ona pa fta prozh íhla, inu *fta nefhla* tó shrèbè *pèroqsanu* k' vratam svunaj, ker íe pôt na dvóje lózhi (str. 208).

Küzmiés in Japelj pa se dobro ujemata, kadar s to obliko (tudi s pridevnikom ali glagolnikom) izražata stanje v preteklosti, prihodnosti in sedanjosti. Prav tako je izraženo stanje pri drugih piscih; so primeri, kjer je posebno v prihodnosti težko določiti ali oblika na *n/t* izraža trpnost ali stanje. Pri piscih osrednjega jezika glagolski vid ni odločilen, medtem ko pri Küzmiču v sedanjiku ne moremo pričakovati dovršnikov, kadar gre za izražanje stanja v sedanjosti.

Küzmiés: Ovo obed moj szem pripravo, moji günczi i *tücsne sztvári szo bujte*, i vsza szo gotova (str. 45).

Japelj: Pole, jeít íim moje kofilu pèrpravil, moji junzi, inu *pítana shival je saklana*, inu vse je pèrpravlenu (str. 105).

Küzmiés: Teda je vido Judás, ki ga je ódo, *ka je oszodjen*, po'zalo je nazaj je povrno ti trésztí srebrni pénez (str. 57).

Japelj: Tédaj íe je Judas, kateri ga je isdal, ker je vedil, *de je obfojen*, íkálal (str. 136).

Küzmics: I tô vám znaménye: nájdete dête v *plenicze povito*, *polo'zeno vu jazli* (str. 104).

Japelj: Inu letó bo vam k 'snaminju: Vy bote nellí enu dête v' plènice *povytu inu v' jafli poloshenu* (str. 255).

Küzmics: I dájó ga poganom na *oszpótánye i bicsübanye i kri'zanye*, i na tretja dén gori sztáne (str. 59).

Japelj: Inu ga bódo isdali Nevěrníkam *k' sashpotuvanju, inu h' gajshlanju inu h' krishanju*, inu na tretji dan bó on gori vítal (str. 95).

Küzmics: Teda dájó vász na moko i vmoríjo vász; i *bodete odürni* vszém národom za mojega iména volo (str. 48).

Japelj: Takrat vaís bódo isdali v' britkóft, inu vaís bódo vmorili: inu *vy bote fovrasheni* od viih národov sa mojga iména vólo (str. 114).

Stanje v sodobnosti je izraženo pogosto brezosebno, seveda z nedovršniki; prav tako, a tudi z dovršniki, je izražena brezčasnost:

Küzmics: Líki *je píszano* vu právdi Goszpodnovoj, ... kí odpré utrobo, szveti Goszpodna bode zváni (str. 105).

Japelj: Kakór *stóji písanu* v' poítavi tiga Gófpóda: De v'fakitéri otrok moihkiga ipola, katéri nar pèrvizh maternu turplu odpré, imá Gófpódu ívèt imenován bití (str. 257).

Tudi drugi pisci obeh jezikovnih območij pogosto izpričujejo pomenski prehod iz trpnosti v stanje, izražen z istimi jezikovnimi sredstvi.

Hasl:¹¹ Kaj se ena velika framota, kir *je bil* od Herodeshove vojike, tu je: od ene zelu hudobne mnoshize tih narporednejih ludy *safmehuvan, saframuvan*, s peitny *byt*, s nogami *juvan*, s gorjazhami *ogulen*, k' enimu ozhitnimu sanizhuvanju po zelimu Jerusalemfkimu mejítu íkus plaze, inu terge, íkus gaie inu ulze *gnan*, inu *vlezhen* (str. 156/7).

Zhe ozheih, *de bom jeft* od Jogrov *sapushen, predan, satajen, de bom* od Judov *sapluvan, safmehuvan*, is shlafernizami *odarjen?* isjidi fe (str. 29). — On *terpy* na ívojimu polhtenju *opravljanje*, v' prizho *krivizhnu oponashanje, lashnive prizhe*; on *bo* med *krivizhne fhtet*, enimu kervavimu puntarju *nasaj poftaplen*, ravnu koker en resbojnik *ob fhihlenje perpravlen* (str. 5). — On je sa vol naihíh *kriviz ranjen*, on je sa vol naihíh *grehov resbyt* (str. 6). My smo taiíta *prekleta semla* katera do sdej *nezh drugiga* ni rodila, koker *terne*, inu ofati (str. 43).

Gutsmann:¹² O glei jes vidim *nebu odpertu*, inu Sina tega *zhloveka ftojezhega* na defnizi *boshjei* (str. 17). — O glei inu *povanzhai* njegove *s' nja rumeno krijo pokropléne* ítopine (str. 9).

Serf:¹³ Pobožen David reče: *Blaženi*, kerim *so odpýšene* *krivice*, ino *kerih* *grehi so zakriti* (str. 114).

¹¹ J. Hafl, Sveti Poit, Labaci, 1770.

¹² O. Gutsmann, Evangelia inu Brania, V' Zelouzi 1780.

¹³ A. Šerf, Predge na vse Nedele, V' Gradci 1835.

Slomšek:¹⁴ Ojfter je vezhi del tukaj na semlji pravizhniga pot; pogoito s' ternjam krivize *naftlan*, s' folsami fromahtva *polit* (str. 12).

Ta trpno-rezultativni način podajanja dogodkov v sedanosti, preteklosti, celo prihodnosti pa postaja vse bolj pogost pri opisovanju zgodovinskih dogodkov; zaradi svoje ekonomičnosti se uveljavlja pri časopisnem poročanju (že pri Kremplu in v Vodnikovih Novicah), in seveda v uradniškem, sodnijskem slogu, kar lepo dokazuje Navratil v svoji slovnici.

Vodnik: Tudi iz Idrie so denarji, srebro, inu cinober dalej pruti Gradcu *odpelani* (str. 61). — Sloveča soldaška vhaialca Valentin Kimavec ali Capek, inu Juri Rupret obá *rojena Krajnca sta vjeta* v' soldaški Staszaperi terdno *zakovana inu perklenena*, inu pod terdno stražo, dokler bo pravica čez nju stekla (str. 159). — Pred tremi dnevi je bil theater spet *odpert* (str. 64).

Francoške bandera inu znamina so bile doli *djane*, inu z' vso častjo spet *Cesarske nazaj postavlene* (str. 83).

Iz Ternoviga so bli Francozi noter do Postojne *nazaj pobiti*, je bilo *veliko mertvih*, 80 *ujetih*, 1 *officir ranjen* (str. 79).

Te lampe so po podobi Dunejskeh *sturjene*, vse ena drugi *podobne* iz stakla ali glaža. Stare lampe so v' predmesta *prenesene* (str. 106).

Izredno pogost, skoraj da edini gramatični znak za podajanje trpnosti in stanja v preteklosti pa je pri Kremplu oblika na *n/t* dovršnih glagolov, rabljena podobno kot pri Küzmiču, brez pomožnika. Ta način opisovanja dogodkov so posebno pri njem v 19. stol. obsodili kot germanizem. Vendar Krempl izhaja iz jezikovnega področja, kjer se kategorija deležnikov v tem času, vsaj v pisanih tekstih, še pojavlja v prvotnejšem pomenu; izraža še preddobnost in istodobnost, čeprav ne v taki doslednosti kot pri Küzmiču, zato je treba pri Kremplu računati z drugačnimi sintaktičnimi zakonitostmi, kot so značilne za knjižni jezik v tem času.

Krempl:¹⁵ Kaj je Madjarov *ne spomorjenih*, so v' Leli reki *potopleni*, v' vesnice *razbežani*, zred vesnicami *vužgani*, *plovleni*, v' velko jamo *zmetani* ino živi *zakopani*, drugi zred njih vikšimi *obéšeni* (str. 8). — Njegovo mertvo truplo je v' zlato, tota v' sreberno, ino obej v' železno trugo *djano*. Konjska oprava, orožje ino drage reči so k' njemi *pokopane*, ino vsi pokopiči per grobi *vmorjeni*, da se ne bi znalo, gde je hunski junak Atila *pokopan* (str. 56). — Pále zdaj je pri Ptuji, Celji, Lublani, Vogleji ino povsod glodko vse *vkončano*, Vogleja pa *porušena*, *razderta*, druge mésta *vunsporopane* ino od ludih *zapušene* (str. 55).

¹⁴ A. Slomšek, Hrana evangelskih Naukov, V' Zelovzi 1845.

¹⁵ A. Krempl, Dogodivščine Štajerske jemle. V' Grádci 1845.

Da se trpnost v preteklosti in stanje v preteklosti v osrednjem jeziku drugače izražata, dokazujejo Navratilovi primeri iz uradniškega jezika, kjer se ni mogoče vedno izraziti s tvorniki, čeprav je v tem času že aktualen odklonilen, puristični odnos do trpniskega izražanja. V določenih vsebinskih zvrsteh je oblika na *n/t* nezamenljiva s tvornikom in zato edino pravilna; to še v sodobnosti dokazujejo mnoga kratka poročila (npr. Delo: Sestri ranjeni, 7. V, 1971, zaprto) v dnevnem časopisju in v uradnih dopisih (Vljudno vabljeni!).

N a v r a t i l: Na splošna vprašanja odgovori obtoženec: »Pišem se J. M-k, sim star 50 let, oženjen, delavec, katoliške vere, rojen v C., stanujem v Z., sim bil že dvakrat zavoljo nezvestobe in štirikrat zavoljo tatvine pokorjen« (str. XXV).

N a v r a t i l:¹⁶ Po popolnoma verjetnem spričevanju *zaslišanih prič je dokazano*, da je *zatoženi* J. K-n ravno tisti mož, katerega je M. J-n *v zaperti hiši pred odprto skrinjo najdel*, katera je bila *popred zaklenjena*, ko je ravno po njej z rokami brodil (str. XXVI). — *Obravnava je končana*; zdaj se bode ralsodba sklepalala! Ker je bil obtoženec (!) pri volji, ji odškodnino plačati, in *ni* od nobene strani *nič* več *omenjenega bilo*, je predsednik ob 11ih predpoldne zglasil, da je obravnava *sklenjena*. Sodnija se je v posvetovalnico podala, in obtoženec je bil *odpeljan* (str. XXIX).

Omeniti je treba še druge soodnose. Zelo zanimivo je, da se v pogledu rabe oblik *s se* pisci obeh območij v glavnem dobro ujemajo (pri nekaterih pomenskih tipih). To velja, kakor je bilo pokazano, za prehodne dovršne in nedovršne glagole *s se* (tip: *umivam se*), le da so dovršniki v tem pomenu v osrednjem jeziku izraženi opisno (*se ubije* : *se bo ubil*). V vseh časih in naklonih pa se ujemajo tudi neprehodni glagoli (tip: *smejem se*) s stalnim *se*, ki ne izražajo trpnosti. Tip *tiska se*, ki izraža predvsem trpnost (oziroma stanje) nedovršnih glagolov, se v obeh jezikovnih območjih pojavlja dovolj pogosto v brezosebni rabi ali tudi z izraženim osebkom, celo predmetom (*tiska se*; *knjiga se tiska*; *knjigo se tiska*). Prav tako se ujema raba tipa »*vidi se*«.

Prehodni dovršni in nedovršni glagoli *s se*:

K ü z m i c s: I vrže szrebrni pêneze vu czérkev, obrné sze, odide i obêsi sze (str. 57).

J a p e l j: Inu on je tē irebèrnike v' Templi od iêbe všrgel, je je prozh podal, je shal kjé inu je je obêsil (str. 156).

D a j n k o: Ino vergel je on srebernike v' cirkvo ino odišel, ino se je pojdoč za verv obesel (str. 89).

K ü z m i c s: I ovo zakrivalo czérkvi *raszprascilo se* je na dvôje od zgora notri do tél; i zemla *sze je genola*, i pecsine *szo sze pokale*. I grobovje *szo sze odpirali* i vnôga tēia ti szvétí, ki szo zászпали, szo gori sztanola (str. 59).

¹⁶ I. Navratil, Kurze Sprachlehre... für Gerichtsbeamte, Laibach, 1850.

Japelj: Inu pole to sagrinalu tiga Templa *fe je räs-tèrgalu* na dvóje od sgoraj, noter do sdolaj. Inu semla *fe je jtrèfla*, inu fkalè *fo fe räs-pókale*. Inu pokopalishá *so se odpèrle*, inu veliku telèfs tih fvetnikov, katèri fo ipali, *fe je obudilu* (str. 142).

Kakor je že iz navedenih primerov razvidno, se v enem in istem stavku pojavljajo skoraj vsi tipi glagolov s *se*. Tudi brezosebni tvorní tip (*vidi se*) je med njimi. Posebej naj omenim pri Küzmiču izpričane tvornike na *-vši s se*.

Küzmičs: *I prigodilo sze* je, gda *biszi zgucsávála i szpitávála*, i *szám Jezus sze pribli'zapsi* k nyima, na vküp je sao 'z nyima (str. 162).

Japelj: *Inu pèrgodilu fe je*, kadar *fta fe ona pogovarjala*, inu *je isprafhovála*: Je tudi Jesus k' njima *fe pèrblishal*, inu je s' njima *ihal*; (str. 359).

Dajnkó: *Ino nagodilo se je*, kda sta tak govorila ino *se med sabo spitávála*, da *se je* Jezus k' nima *pribli'xal*, ino z' nima šel (str. 97). — Ino *odperle so se* nyne oči, ino spoznala sta ga (str. 97).

Küzmičs: Zaisztino, zaisztino velím vám; *kâ sze vi bodete jókali i plakali, szvét sze pa bode radi'vao*; *vi sze* pa 'zalosztili bodete, ali 'zaloszt vasa se obrné na radoszt (str. 202).

Japelj: Rèinizhnu, rèinizhnu vam povem: *da fe boste jokali*, inu *plakali*, ta ívej't pak *fe bó ve'fšlil*: Vy pak bóte fhaloitni, ali vafha shaloft bó v' veisele prevèrnena (str. 500).

Vzhodne in osrednje pisce ločuje še dvoje. Za vzhodne pisce je značilno večje število glagolov s stalnim *se*, v nekaterih primerih pa se namesto *se* pojavlja *si*; primerov s stalnim oziroma predvsem možnim poudarnim *si* je več kot v osrednjem jeziku. Iz tega razloga »refleksivno« izražanje v delih vzhodnih piscev zavzema količinsko še širši obseg. V gradivu se pojavljajo naslednji taki primeri: *skrbeti se, dičiti se, naroditi se, moliti se, zvati se, počivati se, popretiti se, čakati se, ufati se* itd.

Petretics: *Vúfaj fze* kcii vera tvoja je tebe zdravu vesinila; (str. 126). — Ztanovito, ztanovito velím vam: da [zúze tocfilí i *plakali fze búdete* vi: Szvetize pák bude ve'zelil (str. 74).

Küzmičs: Záto velím vám: *ne szkrbte se* za 'zitek vas, ka bodte jeli i ka bodte píli (str. 10).

Küzmičs: Doli szpadnovsi záto te szluga, *molo sze* nyemi je govorécsi: Goszpodne, mej potrplènye z menom, i vsze ti plácsam (str. 56).

Dajnkó: Preci po texávi totih dnevov pá *bode se* sunce *otemnilo* (str. 146). — *Sedite si* ty, dokelič tá pojdem ino *se pomólim* (str. 84).

Šerf: Nekaj ga je palo na pečovje, ino *se je posehnilo*, da je vlage ne melo (str. 118).

Krempl: Zdaj Sihar Samoi povele svojega krala naprejpernese, ino da ne dobi pravega odgovora, *se začne pretiti*, ino reče Samoi, da so tote dežele ne njegove, temuč frankoskega krala (str. 60).

Tudi pomenska razporeditev členka *si se* v celoti ne ujema s primeri, znanimi iz osrednjega jezika (prizadevam *si*; mislim *si*, upam *se/si*). Pri vzhodnih piscih se pojavlja pri naslednjih glagolih: *iti si, sestiti si, priti si, rediti si, gledati si, vkončati si*; obema skupni so: *dati si, izbrati si, pretrgati si, misliti si, zaslužiti si, pusiti si, obdelovati si* — to je: sebi.

Küzmics: Vu onom dnévi pa, vöidocsi Jezus s hi'ze, *szeo szi je* pôleg mörja (str. 23, *sest si* : *usesti se!*).

Dajnkó: Xeno *sem si vzél* ino zato ne morem priti (str. 125).

Kremp1: Toto plačo *si* vašemi poglavari neste, če pa hoče kaj bolšega meti, *naj si pride* po nje (str. 85). — Poveda se, da je narod Sarmatov iz Azie v' Evropo se preselivši poznej *si ime* Slavjanov *dal*, od slave /čast/, kero *si je zaslužiti htel* (str. 71).

Slovenci so mogli od Avarov se pustiti prestaviti, kam se jim je zdelo, ino per najmenši protivnosti *si pustiti* vesnice *požgati*, setva ino njiva *si vkončati* (str. 58).

Tudi pri Haslu in Slomšku je ta možnost (tip *kupiti si*) precej pogosta; zdi se vsebinsko bolj utemeljena.

Hasl: Od kod je vender ena toku velika nevejsoft, ja zelu ilepota, *de fi* ljudji rajih teme, koker pak luzh *ispolijo* (str. 128).

Japelj: Tëmuzh *sbirajte fi* ihaze v' Nebeisih; ker jih ne rijá, ne mol ne konzhá (str. 25).

Hasl: Aku lih *fo fi leti* prov poglavitni *neperjatefi* kar njih fhege, vuk inu sadershanje amtizhe (str. 143).

Kot vidimo, členica *si* izraža tudi medsebojno usmerjenost, osebek je izražen pri tipu v množini.

Slomšek: Priitopite donef revni froteji, k jaflicam Jeliuovim, *oterite fi* fvoje folsne ozhi (str. 35).

Pri piscih osrednjega območja je najpogostejši dativni tip (kupim : kupim *si*, to je — sebi).

O brezosebnem tipu (*vidi se, stori se*, itd.), ki ga pozna tudi sodobni knjižni jezik, in izraža tvornost, so naši jezikoslovci precej razpravljali. Pravzaprav je njihov tvorni pomen jasno poudaril šele Škerlj;¹⁷ potrdilo za njegove ugotovitve pa najdemo že pri Küzmiču in Japlju. Pogosto se na mestih, kjer rabi Japelj brezosebno zvezo (v 3. os. sg.), pri Küzmiču pojavlja splošni tvornik; (5. os. sg. ali pl.), seveda pa je tudi pri Küzmiču izpričana brezosebna raba.

Japelj: Ali *je móre grósdje brati* is tērnja, ali fige is ojata (str. 27).

Küzmics: *Jeli beréjo sz* trnya grozdje, ali sz csetalja fige (str. 12).

¹⁷ S. Škerlj, Bezlične povratne rečenice sa aktivnom konstrukcijom; Zbornik u čast A. Bélića, Beograd 1957.

J a p e l j : Pole letá je poštavlen k' enimu padzu, inu h' gorivítanenju njih veliku v' Israeli; Inu k' enimu snaminju, katčrimu *fe bó supèr govorilu* (str. 258).

K ü z m i c s : Ovo ete je polo'zen na szpadnenýé i gori sztanenýé vnôgim vu Israeli, i na znamênýe, *komí bodo próti gúcsali* (str. 106).

J a p e l j : *Kadar fe je pak jutru šturilu*, je Jesus na kraji ítal (str. 522).

K ü z m i c s : *Gda bi pa 'ze rano biló*, sztáo je Jezus na brégi (str. 211).

J a p e l j : Maria pak je rekla k' Angelu: *Kakú fe bó tó šgodilu*, kęř jeít moshán ne íposnam (str. 248).

K ü z m i c s : Eresé pa Mária angeli: *kakda bode tó*, geto mo'zá ne poznam (str. 102).

Včasih pa se pisca izražata enako:

J a p e l j : Inu pergodilu fe je, kadar je Elisabeth ílihala tó posdravljenje Marie, je tó Dete v' nję telefi gori poškozihlu (str. 249).

K ü z m i c s : I zgódiło sze je kak je esúla O'zbét poklon Máriae, szkocsilo je tó dęte vu nyé utrobi (str. 102).

Tudi v Vodnikovih Novicah najdemo dovolj pogosto brezosebni tvornik s se, kjer je vsebinsko še posebej utemeljen, saj gre za poročanje o političnih in drugih družbenih dogodkih, kjer ni zaželeno ali važno, da sta ali vršilec ali povzročitelj dejanja omenjena. Poudarjeno je le dejstvo, stanje, zato so v tem tipu v sedanjiku najpogostejši nedovršni glagoli.

V o d n i k :¹⁸ *Se dela* prostor za cesarsko armado, katera se bo tukej naberala (str. 61). — *Vsim sploh se oznani*, de je spet na dolenskim, inu na hrvaškim kupčia odperita (str. 79). — *Še zdej se vidi*, de Lublančani več na lubezn pruti vbogim derže, koker na komedie, inu na ples (str. 153). — *Te dni je naša Kraszía pustila po mesti nabirati sklad v' denarjih, z' katerimi se bo Krakovcam pomagalo* hiše pred ognem varne sturiti (str. 159). — *Včeraj se ni per nobeni cerkvi zgonilo* zavol bližniga sovražnika, de bi kej pomote skuz zgonenje nevstalo (str. 67).

Tudi tip »trava se kosi«, je pri osrednjih piscih dovolj pogost; v tem se ujemajo z avtorji vzhodne Slovenije, seveda je v rabi tudi pri brezosebni rabi nedovršnih in ponavljalnih glagolov. Kakor poroča že Pohlin v svoji slovnici, je bilo v navadi z brezosebni »trpnikom« prevajati nemške »man« in »es« stavke, seveda pa se Pohlin ni zavedal, da so primeri, ki jih navaja, pravzaprav brezosebni tvorniki. Iz navedenih primerov je razvidno, da so omenjene nemške konstrukcije prevajali tudi z osebnim tvornikom. Pravi: »Das Man (enako Es!) drücken die Krayner lehr oft, doch nicht allzeit mit dem se, leidender Bedeutung aus, wie: *se prave, se rezhe -Man sagt*; ali dalje — *Es wird geredet* :

¹⁸ F. Wiesthaler, V. Vodnika Izbrani spisi, V Lublani 1890.

Se prave, govory: Es erzehlen die Gefchichtschreiber — pergodinski pisarji pravejo, perpovedujejo« (Kraynska Grammatika, Laybach 1783, str. 195). Po nemških predlogah pa je v osrednjem jeziku zelo pogosto izražen tudi vršilec dejanja; celo pri predhodnih glagolih *s se*, ali pravih povratnikih (*smejim se*), kjer zaradi nerazumljivosti ni upravičen, posebno, če je nosilec dejanja živo bitje.

Prvo kritiko takih primerov je izrekel v svoji slovnici že Murko (1. izd. 1852). Iz literature navaja primer »Jefus fe h' Kajfashi pelja«, ki je celo, kot pravi, vsebinsko pohujšljiv, krivoverski. S tem je hotel le poudariti in ponazoriti, da pasivna raba ni vedno zaželena in da ni mogoče pri vseh glagolih pravilno tvoriti trpnika *s se*. Po Dobrovškem je v svoji slovnici uveljavljal dva kriterija: cilj glagolskega delovanja je pri trpniku *s se* lahko izražen z osebkom, kadar ni živo bitje, in, kadar to dopušča kontekst.

Vendar se je ta »napaka« širila dalje; znana pa je seveda bila taka raba že protestantom, saj tudi Dalmatin v Pasionu¹⁹ piše: »Iesufa pak gaishlaniga inu sashpotouaniga, ie zhes dal nih voli, de bi fe Crishal.« V 18. stoletju in še kasneje najdemo v spisih dovolj primerov, kjer je cilj dejanja živo bitje ali »neživo«.

Pohlín:²⁰ G. Fajmoshter bere is Bukuv kmetam ia potrebo inu pomozh tu poduzhenje: kaj be blu ituriti, *de se merlizhi poprej napokoplejo*, ampak de so res mertvi (str. 14).

V. Katekizem: Ali ny super to pervo sapoud, *deje Angeli, inu Svetniki zhafto, inu na pomozh klizhejo?* (str. 98, Celovec 1770).

Linhart: De se ti réci v kratkem *en konc sturi, se Juri Kopriva narpervič v žold da*; ti drugi otroci si bodo vže po sveti kruha iskali (str. 90, A. Gspan, ZD Linhart, Ljubljana 1950).

Slomšek: *Hvalila je bo brumnih dufha inu truplo; klela dufha greshnikov* ino ozhitala iebi vfe itorjene pregrehe (str. 6). — *Rada je* na tem svetu *kriviza sakriva*, tamkaj bo pred zelim svetam odkrita (str. 7).

Dajnko: Kda pa so to videli, so sposnali, da *je beseda* tak, *kak se je nim* od deteta *povedala* (str. 32).

Gutsmann: Sakai od val *je je* Goipudova *besieda resglajila* (str. 43).

Serf: Ali pa neje vso *semen* na nivo padnulo, ino silja porodilo, kajti nekaj ga je padnilo na pot, *se od lydi rasklačilo* no od vtičov *pozobalo* (str. 118).

Krempf: Per totih za vere volo spuntanjih *so se vse groznosti storile*, kakše se le zmisliti morejo (str. 69). — Zosebno so za rimskega krala Teodorika ne samo *njibe se ppsod delale*, temveč tudi *gorice* po mnogih krajih *se zasa-jale*, je veliko *živine se redilo*, *drevje se nasadilo* (str. 71).

¹⁹ J. Dalmatin, Passion, tv ie britku terplene... V Lublani 1576.

²⁰ M. Pohlín, Kmetam ia potrebo inu pomozh, Dunaj 1789.

Tudi v rokopisnih zapisnikih Akademičnega društva Triglav (Gradec 1875—1918), ki so veren odraz sproščenega uradniškega stila, kljub normativnim navodilom slovniciarjev, raba še ni omejena samo na stvari; še vedno se pojavljajo primeri, ko je cilj glagolskega delovanja oseba.

»Triglav«: G. Andrej Einspieler voli se enoglasno častnim članom akad. društva »Triglava« (8. zasedanje, 1886).

Ta tip trpnika (in brezosebni tvornik) ali trpnik z izpričanim nosilcem dejanja za neživo, pa je ob koncu 19. stol. značilen tudi za Škrabca, ki je sicer mnogo pripomogel k pravilnejši in res slovenski rabi trpnika na *n/t* in trpnika *s se*.

Škrabec:²¹ Naposled sem poslal »Novicam«, kaker se mi je zdelo, koliker toliko dobro »razpravico«. Ali ni se sprejela, preobširna je bila (Cv. V/8). — Enako blagovoljni opomini in nasveti glede naslova našega lista so se nam poslali tudi še od drugih krajev (Cv. 1/2). — Seme, ki se je hotelo zasejati, ni se mislilo, da bo v dveh ali treh letih gozd. Le to se je upalo, da se vtegne v mlajših sereh in glavah vendar le kako zerno prijeti (Cv. V/1).

Tip trpnika *trava se kosi* pa nekako sredi 19. stol. izpričuje novo, zanimivo preobrazbo. Na mesto osebka se je v takih zvezah začel širiti predmet v akuzativu. Nastal je »nov tip trpnika«, ki je v strokovni literaturi znan pod naslovom »Išče se Uršo Plut«.

Iz Škrabčeve jezikovne ocene Rimskega Katolika (Cv. VIII/5 c—d) je razvidno, da v tem času odnos do takih konstrukcij še ni bil tako puristično nestrpen. Škrabec navaja primere: *dasi se ga od neke strani na vse kriplje priporoča in vsiljuje; kliče se jih pred sodišče; zatorej sem smel pričakovati, da se me bo krepko zavrnilo*, itd. Priporoča pa ali tvorno izražanje ali vsaj trpnik z izraženim osebkom, ne pa predmetom. Pravi: »Tako se menda govori res po našem Primorju in ne smem naravnost reči, da je napačno, ker navaja Miklošič (Syntax 368) zadosti primerov tudi iz raznih drugih slavenskih jezikov. Ali ako pomislimo da, kar vem, na Kranjskem in dalje proti severu tako govorjenje ni domače, ter se celo nekako vstavlja našemu jezičnemu čutilu, od druge strani pa vemo, da se pravi po laško n. pr. »*Qui si taglia capelli*«, menda ne bomo sodili krivo, ako mislimo, da je ta primorska posebnost v naši slovenščini le italijanizem. Kranjec bi bil navedene stavke nekako takole pisal: »*Zato sem prepričan, da me dotični gospodje krepko zavrnejo; dasi ga od neke strani na vse kriplje priporoča in vrivajo*« ali »*dasi ga od neke strani na vse kriplje priporočajo in vrivajo*«. Nadalje je važno še naslednje: »Tudi, kar Miklošič navaja na omenjenem mestu:

²¹ S. Škrabec, Cvetje z vertov sv. Frančiška, Gorica, 1880—1915.

»Kmete se vidi na polju in se jih je videlo«, bi se vsaj za moje uho lepše reklo: »Kmetje se vidijo na polju in so se videli«, ali pa »Kmete je videti na polju in jih je bilo videti.« Vendar priznavam, da bi se ravno izraza »vidi se« in »sliši se« vtegnila tudi na Kranjskem semtertja rabiti z akuzativom n. pr. »Našega pastirja se sliši dve uri daleč« zraven »našega pastirja je slišati.« (Transponira obliko v tvornik!).

Vendar se je v tem času in še kasneje pogostnost trpnika *s se* večala tudi zato, ker so se pisatelji in časnikarji ogibali opisnega trpnika na *n/t*, ki so ga z ozirom na različne predložne zveze za izražanje povzročitelja dejanja — tip *porošeno od ljubezni čiste* — formalistično proglasili za germanizem. Kot je razvidno iz ostre kritike Tomiňška,²² se je tako izražanje širilo predvsem v spisih in dokumentih pravnikov (Slovenski Pravniki od 1904—1907), od tam pa se je zaneslo še v leposlovje. Med drugimi pisatelji Tomiňšek napada predvsem Milčinskega, ki je v Igračkah²³ to obliko pisal gotovo tudi iz stilističnih razlogov, saj je s tem jezikom (uradniški stil) nasploh karakteriziral tudi malomeščansko uradniško okolje takratne Ljubljane. Tomiňšek kritizira primere kot »obesilo se ga je; hlapca se je najelo; otroka se je potapljal v vodi«, in podobno. Vztraja pri Škrabčevih domnevah, da je to italijanizem in poudarja edino upravičenost nominativa v takih konstrukcijah. Opozarja šole in uradništvo, naj si prizadevata, »da se ta spak — se ga je obesilo — uniči z vsem zarodom.« Seveda se iz takega izražanja tudi sam duhovito norčuje.

Milčinski:²³ *Išče se Uršo Plut*. Naj se ne ustraši! Ne bo zaprta. Nasprotno. Veselo iznenadenje jo čaka: *dediščino se hrani* zanjo na tukajšnjem sodišču (str. 104). — Stopil je pred sodnikovo mizo, vzdignil tri prste in zahteval, da se mu takoj *prižgeta sveči*, ker hoče petkrat priseči zaporedoma, ... zato ogorčen protestira, da se *smatra ščurke*, poklicavši njega za izvedenca, nekako za del pekovske obrti sploh in posebej (str. 91/2).

Tomiňšek: *Ko se je zaročenca poročilo*, se je šlo domov, *usedlo se je goste* k mizi, *popilo se je polne kozarce* in *pojedlo zorhane kroznike*; pri slovesu *se je poročenca poljubilo* in *se ju odpeljalo* na kolodvor, naposled se je družno uleglo k počitku in zaspalo (str. 18).

Kljub vsemu »Urša Plut« obstaja. Tudi Brezniku (Slovenska Slovnica 1916 in 1954) ni uspelo oblike v celoti zatreti, čeprav je v sodobnosti v leposlovju ni; seveda pa se govori in predvsem piše v tistem (uradniškem) okolju, od koder je izšla. Tudi Kolarič²⁴ je ponovno razlagal, da

²² J. Tomiňšek, *Antibarbarus*, Ljubljana 1911.

²³ F. Milčinski, *Igračke*, Ljubljana, 1909.

²⁴ R. Kolarič, *Jezikovno rešeto*, Ljubljana, 1951, str. 85—86.

taka raba ni slovenska, nasprotno pa je Škerlj v omenjeni razpravi mnenja, da to ni italijanizem, ampak možnost, ki se je razvila v slovenščini spontano. »Medutim ja smatram — i neulazeći u pitanje da li su obrti o kojim je reč za preporuku ili ne — da se u rečenicama kao: *Išče se Uršo Plut* ili *Umiva se decu* povratni oblik ne oseća više kao pasiv, nego kao bezlični aktiv, odnosno aktiv sa neodređenim podmetom, ali svakako aktiv, pa prema tome nije neshvatljivo što takav povratni oblik uzima i predmet u akuzativu« (str. 418).

V zvezi z rabo oblik z *n/t* ali s *se* je treba vsaj nakazati še eno značilnost, ki delno loči pisce 18. stol., in v sredi 19. stol. v knjižnem jeziku izgubi svojo veljavo. Pri vzhodnih in osrednjih piscih je povzročitelj dejanja (ali okoliščine stanja) v večini primerov podan, le da se predložne zveze, ki ta odnos izražajo, precej razlikujejo. Pri enakih sklonih se pojavljajo delno različni predlogi. Zanimivo je, da je v sodobnem knjižnem jeziku »normalna« raba, ki je pogostejša pri vzhodnih piscih (predlog *po* z lokalom, predlog *s* z instrumentalom in posamično še predlog *od* z gen.). V omenjenem razdobju je obstajal »bogatejši« repartuar predlogov. Povzročitelj dejanja je izražen s predlogi: *od*, *iz*, z gen., *k/h* ali *o* z dativom; *o*, *na*, *v*, *skozi*, *čez* z akuzativom; *o*, *po*, *na* z lokalom ter *s/z* z instrumentalom; pod vplivom kajkavščine je izpričan celo predikativni instrumental (*izvoljen je županom*).

K ü z m i e s : I bio je tam do smrti Herodesove, da bi sze szpunilo; ka je *povédano od Goszpodna po proroki* erkôcsem (str. 3).

J a p e l j : Inu je ondi oftal nôtër do Herôdeshove îmerti: de bi tó dopóljenu bilú, kar je *Gospód škufti Preroka* govoril (str. 6).

P e t r e t i c s : Iz *szadóv* nyohoveh hocíete poznati nye (str. 100).

K ü z m i e s : Ár sze z *száda* drêvo spozna (str. 22).

J a p e l j : Sakaj, *is šsdú* fe drêvú šposná (str. 53, knj.: po sadu).

P e t r e t i c s : Sta gledat ieste zeisli vu pušcínu? jeda *terztine* vetrom *premetane* (str. 5).

K ü z m i e s : Ka szte vó sli vu pušcávo glédat? *trszt od vôttra* vugibujócso (str. 118).

J a p e l j : Kaj íte vùn ihli v' pušhavo gledat? *En têrft, kateři* je od vëttra ìem tèt kje *majé* (str. 289).

P e t r e t i c s : Hocíete nayti Detetze *plenicsami óbvito*, i vu jaízle poló'eno (str. 10).

K ü z m i e s : .. *v plenicze* *poivto* ..; J a p e l j : ... *v plènize* *povytu*. (str. 104).

K ü z m i e s : Zátó i *to porodjeno* szvéto sze zvalô bode (str. 102).

J a p e l j : Inu sa tega vólo bó tó Svétu, *kateřu bó is tebe* rojenu, Syn boshji imenovanu (str. 248).

K ü z m i e s : Vu széosztom mészecsi pa *poszlan* je angel Gábriel *od Bógá* vu meszto Galilee (str. 101).

J a p e l j : V' iheitim mefszi pak je bil Angel Gabrijel od Bogá pojlán v' enu meftu Galilae (str. 247).

K ü z m i c s : I napunilo sze je gosztüvanye sz timi szedécsimi (str. 44).

J a p e l j : Inu shentuvanje je od tēh, katēri fo pēr misi bily, napólnenu bilú (str. 105).

K ü z m i c s : Goszpodne, szluga moj le'zi v hi'zi mojoj z 'zlakom vdarjeni (str. 15).

J a p e l j : Goípód, mój hlapèz leshy doma od boshjiga shlaka vdarjen (str. 50).

H a s l : Kadar je she Judefh, kateri je njega bil isdal, vidil, de je on k' jmerti obfojen, ga je sgrevalu (str. 115, knj.: na smrt). V' njemu je vse smeihanu, inu njegovu ferce bo fkus te narfylnihli smefhnjave zelu resmejarjenu, ter k' fzanjanu pergajnanu (str. 114). — Ony fkor ikrivnuhti te vere sadohti tērdnu navirvajo, aku nabodo s' zhudefhami poterdene (str. 155). — Sdej pohflufhej te fi smiflene, inu po krivizi zhes tiga nadolshniga Chriftuía naprejpernefene toshbe (str. 124). — Vtakni tvoj mezh na fvoje meftu; sakaj v'ii, kateri bodo mezh vseli, bodo fkus mezh konzhani (str. 61). — Pole, koku fo ony sdej fhteti med otroke Boshje, inu njih dejl je med Soetnikami (str. 140).

Že iz navedenega gradiva je razvidno, da so se ne glede na lokalne razlike v 18. stol. tudi sicer v sodobnem jeziku nekatere predložne zveze pri izražanju z del. na *n/t* ali *se* spremenile. Pogostnost predložnega izražanja se je delno izmenjala v »slovanskem duhu«, delno opustila, najbolj pa je bila razredčena zaradi splošnega uveljavljanja tvornika. To je potekalo počasi saj so vsi slovenski slovničarji do Levstika zaman opozarjali, da trpniško izražanje v slovenščini ni zaželeno. Razumljivo, da je morala nastati v knjižnem jeziku pri tolikšnih sintaktično-obliko-slovnih »izmenjavah« zmeda, ki so jo razjasnjevali Murko, Levstik in Škrabec (in v povojnem času Breznik v svojih slovniceah). Kar zadeva izražanje vršilca dejanja ob trpniških oblikah, ne moremo mimo Levstika.²⁵ V Napakah je predvsem osmešil tip: *od očeta tepen*. Levstikova kritika take rabe v osrednjem jeziku je bila predvsem puristična, saj je navdih normiranja iskal bolj v družbeni miselnosti tistega časa kot v jezikovnem sistemu. Opiral se je na splošni slovanski izvor ali vsaj sodobno slovansko rabo in na ljudski, to je kmečki jezik, predvsem na svoje dolensko narečje: »Stari Slovenci so devali take stavke lahko v terpivni naklon, ker so imeli storivnik brezi predloga (*V'zveden byst Jisus duhim v' pustinju*). Ako je v delavnem stavku imenov. živa oseba, Slovence ne jemlje nikoli terpivnega naklona, kader je imenovavnik reč, potem ga lahko denemo v stvarivnik s predlogom »s« in tako naredimo terpivni naklon. Prešeren pravi: »poroseno od ljubezni čiste«. To je

²⁵ F. Levstik, Napake slovenskega pisanja, Novice, 1858, 26.

gotovo neslovenski; ali dobro bi bilo: porošeno s čisto ljubeznijo.« Da je šlo v tem času za občutno izmenjavo sintaktičnih sredstev, ki so bila v knjižnem jeziku posledica dobesednih prevodov, in za naslonitev na sodobne možnosti govornega jezika, dokazuje naslednji Levstikov odstavek: »Prosti Serb (govori o jezikovni čistosti srbskih narodnih pesmi) govori po duhu našega jezika, le vedno raje v delavnem naklonu; se ve da se učeni poprijemljejo terpivniga, obračaje se po ptujoih.«

Ta val proti »tuji navlaki« pa je bil pri normiranju posameznih slovniških oblik pretirano formalističnega značaja; ni izhajal iz resničnih jezikovnih dejstev. Ob koncu 19. stol. nam to ponovno lepo dokazuje Škrabčeva stvarna pripomba o dopustnosti in upravičenosti opisnega trpnika na *n/t* v knjižni in govorni slovenščini. V članku »Da bomo vredni storjeni...« Ali je to grozen italijanizem? Jaz upam, da ni (Cv. XXII/7, 1905), je dokazal, da tudi v slovenščini ni mogoče vsakega stavka smiselno pravilno izraziti ali prevesti s tvornim načinom. Zagovarjal je torej pri rabi obeh možnosti za izražanje trpnika (trpnik na *n/t* in *s se*) pomensko upravičenost, funkcionalnost in tako načelno rešil to važno normativno vprašanje.

V tem smislu je še nadalje predlagal oziroma razvijal rešitve Breznik (prehodni glagoli zaradi nejasnosti ne trpijo trpnika *s se*, predlog *od* z genitivom je upravičen v redkih primerih, kjer izraža izvor (npr.: *od črvov sneden* itd., str. 138, 4. izdaja).

Take so v splošnejših obrisih značilnosti rabe obeh oblik trpnika in drugih pomenskih odtenkov v tekstih 18. in delno celo 19. stoletja. Poudarila sem predvsem to, kar je tipično za eno ali drugo jezikovno območje. Vsekakor ima trpnik dve različni izhodišči, vezani delno na narečni razvoj, delno na zgodnjo tujo predlogo, ki je bila na vzhodu grška, morda povezana z glagoljastvom, v središču pa latinska ali nemška. Kuzmičev jezik, posebno vidsko-časovni sistem, izpričuje arhaičnejšo stopnjo, saj še upošteva kategorijo deležnikov v prvotnem smislu, aoristični sedanjik je tudi zelo pogost. Da sta se imperfekt in aorist v tem območju kasneje izgubila kot v središču, kjer je tudi prvotno deležniško izražanje že v 16. stol. zakrnelo, dokazuje Petretić, ki ti dve obliki za izražanje preteklega časa uporablja in ima tudi sicer z jezikom vzhodnih piscev precej skupnih oblikoslovno-sintaktičnih jezikovnih pojavov.

Razvrstitev oblik na *n/t* ali *se* v stavku in njihova pogostnost je bila na začetku gotovo odraz tujih sintaktičnih zakonitosti s slovenskimi jezikovnimi sredstvi, v časovnem razvoju pa se je polagoma osvobajala suženjske odvisnosti od predlog. Šele z izvirno tvornostjo so se v obrav-

navanih območjih pokazale iz govornega jezika izhajajoče oblikovno-sintaktične zakonitosti, na katere je vedno vplivalo tudi v glavnem skromno prevodno izročilo.

S prekinitvijo vzhodnega slovenskega pismenstva so v knjižnem jeziku v pogledu rabe teh oblik prevladale zakonitosti, ki so jih usmerjali slovničarji glede na osrednje izročilo, vendar pa so se v pogledu predložne rabe lahko opirali na vzhodno rabo, ki je bila »bolj slovanska«. Zaradi omenjenih ukrepov, predvsem pa zaradi prehoda na tvornik, sta se pogostnost in razvrstitev oblik na *n/t* ali *s se* občutno spremenili.

РЕЗЮМЕ

В историческом развитии словенского языка залог глагола обсуждался по разному. Старые грамматики, начиная с Бохорича (1584) и кончая с Янежичем (1854), исходя из синхронной точки зрения описания языка, знали только действительный и страдательный залоги, различая при последнем две возможности выражения — сложный страдательный (партицип на *n/t* + вспомогательный глагол) всех времен и наклонений, и безличный страдательный глагол несовершенного и совершенного видов, представленный 3 лицом ед. ч. наст. вр. действительного залога (*govori se*, *tiska se*).

Среди 19 в. воззрение о категории залога глагола ввиду нового исторически-сравнительного методологического подхода к анализу языковых явлений изменилось. Открытие возвратных глаголов или глаголов с *se* (Добровский), характерностью которых является морфологическая и семантическая разнообразность, вызвало изменение в грамматиках воззрения на залог глагола. От Янежича (1854) — кроме Топоришича (1967), который вернулся к первоначальному воззрению на эту категорию — все словенские грамматики упоминают три залога: действительный, страдательный и средний (медиальный) но объясняют их, конечно, по разному. Морфологические возможности выражения страдательного залога разные и обладают несколькими значениями, поскольку они выражают также и состояние (результативность), что до Топоришича слишком мало подчеркивалось. Сложный страдательный всех времен и наклонений выражает у совершенного и несовершенного вида глагола страдательность и состояние. То же можно сказать о глаголах с *se*, которые смотря на семантическую расчлененность (*smejem se*, *učim se* — *učim*, *govori se*, *vidi se*, *kosi se*, *zida se*) могут выражать или только действительный залог, действительный и страдательный залоги, только страдательный или состояние (во всех временах и наклонениях).

При помощи таких возможностей выражены страдательность и результативность также в текстах 18 в., только распределение и частотность одних и других в текстах восточной (Кюзмич, Дайнко, Кремпл) и центральной области (Япель, Гутсмани, Водник, Сломшек) различаются по закономерностям, исходящим и одной и другой системы времен и видов.

Писатели восточной области показывают интересное соотношение между категориями времени и вида. Наст. вр. сов. в. + **se** непостоянно возвратных глаголов выражает страдательность в будущем времени, а несовершенное страдательное действие в будущем времени выражается описательно (*se obsodi : bo sojen*). Центральные писатели знают сложный страдательный у обонх видов (*bo obsojen : bo sojen*), в прошедшем времени выражение несовершенного действия страдательного опять одинаково у писателей восточной и центральной области, а интересные различия возникают в выражении совершенной страдательности. Восточные писатели выражают в понятном контексте это значение только партиципом страд. сов. в., а центральные писатели сложной страдательной формой сов. в. (**razpéta szta : fta bila križana; I jeli szo vszi i naszicseni szo : Inu v/i fo jedli, inu so bily nafiteni**). Выражение результата у глаголов сов. в. и менее частых глаголов несов. в. в обеих областях совпадает; иногда оно отличается от страдательного залога и по синтаксической функции (*sosed je okraden: sosed, okraden: okraden sosed*).

Действующее лицо выражается синтаксически — при помощи разных предлогов, которые, однако, в указанных областях отчасти различаются (восточные писатели: **iz, od, o, po, z** — центральные писатели: **od, skuzi, iz, po, z**), конечно и распределение и частотность упомянутых предлогов не совпадают в целом.

Семантические типы глаголов с **se** полностью не совпадают. Характерен для восточных писателей более широкий объем настоящих возвратных глаголов *skrbeti se, moliti se*, а более частой является и усилительная частица **se : si (sesti si, iti si)**. Непостоянно возвратные глаголы совпадают, только глаголы сов. в. выражают страдательность в будущем времени. Интересное соотношение безличного типа **vidi se : vidijo** на востоке доказывает, что речь идет о действительном значении, и восточные писатели пишут, конечно, формы типа **zgodí se**. Безличный сложный страдательный (**tiska se**) известен обеим областям, а различия известны в 19. в. в типе выраженным носителем действия (**knjiga se tiska : mrlíe se pokoplje : Kristus se križa**). В случаях, когда носитель действия оживленный, еще Мурко (1892) не рекомендует употребление страдательного залога. В центральной области расширился «романизм» (**išče se Uršo Plut**), обывший постоянным предметом критики, а после утвердившихся правил о употреблении действительного и страдательного залогов с конца 19 в. встречается в популярной речи служащих.

Наряду с включением восточноштирийских и прекурских писателей в центральный литературный язык восточное употребление упомянутых форм и значений, конечно, изменилось, а некоторые положительные влияния (прежде всего более правильное употребление предлогов) центральный литературный язык принял и они вошли в литературную норму. Распределение и частность страдательных форм в литературном языке все же весьма изменилось прежде всего благодаря переходу на более сильное использование действительного залога, о чем зря мечтали все словенские грамматики до середины 19 века.